

ԱՆՀԱՏԻ ԼԵԶՈՒՆ ԱԲԵՂՅԱՆԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԿԱՆՈՆԱՐԿՄԱՆ ԶՈՒԳԱՇԵՌՆԵՐՈՒՄ

ԶԱՐԻԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածի նյութն է անհատի լեզվի քննությունը մեծանուն գիտնական Մ. Աբեղյանի լեզվաբանական աշխատություններում: Ըստ ամենայնի նկարագրված է անհատի դերը լեզվի ծագման, փոփոխության, զարգացման գործընթացում՝ հիմնադրելով դնելով աբեղյանական այն դրույթի վրա, որ լեզուն չի կարող բացառություն լինել բնության և հասարակության օրենքներից, այն չի կարող չփոփոխվել, և փոփոխություններ իրականացնողն անհատն է: Լեզվաբանը «անհատական լեզուներ» ասելով հասկանում է արատրակտ, վերացարկված լեզվի (հանրության լեզվի) կոնկրետ, իրական, շոշափելի արտահայտությունը, իսկ հանրության լեզուն համարում է որոշակի լեզուների ընդհանուրը: Միաժամանակ նա անհրաժեշտ ուշադրություն է դարձնում գրական լեզվի անհատների լեզուները միացնելու-միասնականացնելու գործառնություն:

Ուսումնասիրության նպատակն է ցույց տալ, որ լեզվականոնարկման գույքահեռականներում անհատի լեզվի քննական վերլուծություններում Աբեղյանի որդեգրած լեզվաբանական ուղղության գլխավոր արժանիքը հենց լեզվագործունեության (խոսողության) պատմական ըմբռնումն է, և «աբեղյանական հակասություն»-ը հիմնավորված չէ:

Նյութի արդիականությունը պայմանավորված է ժամանակակից համընդհանուր լեզվաբանության մի քանի հիմնախնդիրների լուծման առաջնահերթությամբ: Մ. Աբեղյանի անհատական լեզուների տեսությունն անմիջականորեն առնչվում է լեզվի ծագման, նախալեզվի գոյության և նրա վերականգնման, ցեղակից լեզուների առաջացման, ամեն հնչյունի գոյաբանական-ծագումնաբանական արժեքի վերհանման (բառային իմաստակրության առումով), այս կամ այն հնչյունների կապակցության հետ այս կամ այն առարկայի կամ գործողության մտապատկերի գույքորվածության հարցերին: Աբեղյանական տեսության վերջնարդյունքում անհատական լեզուները «առանձին-առանձին բարբառներ են տարրական ձևով» և անգամ նախալեզվի ծագումնաբանական հիմքում կարող են դրվել:

* Զարիկ Աղաջանյան – ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ

Зарик Агаджанян – доцент кафедры армянского языка ЕГУ

Zarik Aghajanyan – Associate Professor of the Armenian Language Department at YSU

Email: aghajanyanzarik@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6573-3777>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 19.01.2024

Գրախոսվել է՝ 06.02.2024

Հաստատվել է՝ 10.02.2024

© The Author(s) 2024

Բանալի բառեր – լեզվի կանոնարկում, անհատի լեզու, լեզվագործունեություն, խոսողություն, անհատի լեզվի փոփոխություն, լեզվի կանոնական համակարգի փոփոխություն, բարբառակիր անհատ, օտարալեզու անհատ, բանաստեղծ անհատ

Ցանկացած հանրության մեջ յուրաքանչյուր լեզվակիր անհատ առանձնանում է ի՛ր լեզվով ու ի՛ր բառապաշարով, մտածելու և միտքն առարկայացնելու, ասվածը վերծանելու ի՛ր կարողունակությամբ, ավանդապահության և ավանդախախտության ի՛ր օրենքներով: Եվ ո՛չ միայն: Լեզվակիր անհատը քաղաքակիրթ հանրության արժանի մասն է դառնում լեզվաժառանգորդության իր իրավունքով, լեզվաստեղծագործական իր կարողությամբ, լեզվական դաստիարակությամբ, վարքով, սովորությամբ ու ճաշակով, խոսքիմշակությային արժեհամակարգով: Նա խոսում է այնպես, ինչպես մյուսները, միաժամանակ ոչ այնպես, ինչպես մյուսները, և իր ձևով «վերաստեղծում է» լեզուն¹:

Լեզուն չի կարող բացառություն կազմել բնության և հասարակության օրենքներից, այն չի կարող չփոփոխվել, և փոփոխություններ իրականացնողն անհատն է, բանաձևում է Մ. Աբեդյանը և լեզվի փոփոխության իր տեսության հիմքում դնում է անհատի լեզվի (անհատական լեզուների) փոփոխությունը. յուրաքանչյուր անհատ ունի իր ինքնուրույն լեզուն, որը բնական հետևանքն է իր խոսքային գործունեության: Հետևաբար ամեն մի անհատ այս կամ այն չափով կարող է փոփոխություն առաջացնել լեզվի մեջ, որը երբեմն հանգեցնում է լեզվի կանոնական համակարգի փոփոխության:

Մ. Աբեդյանը հետևորդն է երիտքերականների դպրոցի. լեզվի պատմական ընթացքը, լեզվի զարգացումը, նրա կրած փոփոխությունները նա ևս դիտել է որպես **լեզվաբանական անընդհատականություն**, լեզվի անընդհատ փոփոխության և օրինաչափ զարգացման սկզբունքին կցորդել է այն հիմնարար սկզբունքը, որ **իրականում գոյություն ունեն միայն անհատների լեզուներ**: Գիտնականը հանրության լեզվի զարգացման սկիզբը տեսնում է անհատների մուծած գիտակցված ու հաճախ չգիտակցված լեզվական փոփոխությունների մեջ: Նորակազմությունը, նոր ձևն ու բառաձևը, բառերի և անգամ հնչյունների նոր նշանակությունները սկսվում են մի անհատից, սկզբում անսովոր և նույնիսկ սխալ են համարվում, աստիճանաբար դառնում են կիրառության սովորական և «ուղիղ» ձև: Բազմաթիվ այսպիսի փոփոխությունների հետևանքը լինում է արդեն լեզվի ընդհանուր փոփոխությունը, որը, սակայն, տեղի է ունենում տասնամյակների, դարերի ընթացքում և անզգալի է:

Անհատի լեզվի արեդյանական դիտարկումներից առավելապես անհատականի և հասարակականի փոխկապվածության հարցն է քննակիզակետում դիտարկվել, և գիտադրյուրներում ձևակերպվել է «**արեդյանական մեծ հակասություն**»-ը. այն է՝ մի կողմից՝ **լեզուն անհատական երևույթ է, անհատի սեփականությունը և արդյունքը անհատի հոգեկան գործունեության**, մյուս կողմից՝

¹ Տե՛ս **Չ. Աղաջանյան**, Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Եր., 2007, էջ 88-98:

լեզուն իր զարգացմամբ, իր անընդհատ փոփոխություններով ուղեկցում է ազգի պատմությանը:

Վերոհիշյալ խոցելի հակասությունը բարձրաձայնող լեզվաբաններից Է. Աղայանը, ով լեզուն սահմանում է որպես «առարկայացված գիտակցություն», այս հարթակում հակադրվում է **լեզվական երևույթներն անհատական հոգեբանական երևույթներով ուսումնասիրող ու բացատրող Մ. Աբեղյանին**: Նա գրում է. «Այն տեսակետը, որ կան միայն անհատական լեզուներ, հիմնովին սխալ է. կա հանրության համար ընդհանուր լեզու, որ իր ընդհանուր օրենքներով պարտադիր է նույն լեզվով խոսող բոլոր անհատների համար. այդ ընդհանուրը դրսևորվում է անհատների միջոցով, որոնք կարող են այս կամ այն չափով խոսել, սակայն այդ տարբերությունը չպետք է հասնի այն աստիճանին, որ խախտվի ընդհանուրի կողմից ընդունվածը: Հակառակ պարագայում կխզվի այդ մասնավորի և ընդհանուրի կապը, որով և գոյության նախապայմանից կզրկվի հենց այդ անհատականը: Այսպես և լեզվի բնորոշումն՝ իբրև հոգեբանական երևույթ, սխալ է»²: Ըստ Աղայանի՝ թեև խոսքի առանձնահատկություններից մի քանիսը կապվում են խոսողի անհատականության հետ, այն, իր անհատականությամբ հանդերձ, հասարակական երևույթ է³: «Լեզվաբանական բառարանի» հեղինակները ևս ժխտում են լեզուն անհատի հոգեֆիզիոլոգիական ներքին գործունեության արդյունք լինելու տեսությունը, ուրեմն և կասկածի տակ են առնում Աբեղյանի տեսության այս կողմը՝ հաստատելով լեզվի համաժողովրդական բնույթի գաղափարը⁴:

Թերահավատությամբ է ընդունվել նաև Մ. Աբեղյանի՝ լեզվի փոփոխության դաշտում **անհատական համաբանության և նպատակահարմարության** սկզբունքների առաջադրումը: Է. Աղայանը, որի կարծիքով համաբանությամբ առաջացած անհատական նորաձևությունները բնորոշ են երիտքերականների, այսպես կոչված, «ատոմիզմին», հռետորական այսպիսի հարցում է հնչեցնում՝ «...Բայց որի՞ համաբանությամբ, որի՞ կաղապարով առաջացան անձի և իրի՞ առումները, երբ հայերենի մեջ դրա համար ոչ մի կաղապար չունեինք. որի՞ օրինակով կազմվեցին **կզրեմ, կբերեմ** և դրանց նախավոր **կայ ու գրեմ, կայ ու բերեմ** ձևերը, որպես խոնարհման նոր համակարգ, երբ հին հայերենին այդպիսի համակարգը խորթ էր»⁵: Իսկ նպատակահարմարության մասին խոսելիս ընդգծում է՝ ոչ ոք չի կարող ասել, թե ինչո՞ւ **գրում եմ** ձևն ավելի նպատակահարմար է, քան **գրեմ** ձևը, ինչո՞ւ **հայրեր** ավելի նպատակահարմար է, քան

² Է. Աղայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն (սկզբից մինչև մեր օրերը), հ. 2, Եր., 1962, էջ 145:

³ Վերջին ժամանակներում ընդունված է հոգեբանական, ֆիզիոլոգիական և բնախոսական տեսակետով խոսքի վերլուծությունը անվանել «անհատական խոսքի լեզվաբանություն» (կորել), որն իր հերթին բաժանվում է «հաղորդողի խոսքի լեզվաբանություն» և «ընկալողի խոսքի լեզվաբանություն» բաժինների (տե՛ս նաև՝ Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումն ու խոնարհումը, Եր., 1967, էջ 13-14):

⁴ Տե՛ս Զ. Պետրոսյան, Ս. Գալստյան, Թ. Ղարազյույան, Լեզվաբանական բառարան, Եր., 1975, էջ 15:

⁵ Է. Աղայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, էջ 146-147:

հարք և այլն, կամ ինչո՛ւ գրաբարյան **քեռ, տեառն** սեռականները, ասենք թե, նպատակահարմար չեն, որովհետև անկանոն ու բացառիկ ձևեր են, և այդ պատճառով էլ դուրս մնացին լեզվից, բայց ինչո՞ւ նրանք չփոխարինվեցին **քույրի, տերի** (կամ **տիրի**) ձևերով՝ ավելի կենսունակ **ի** հոլովումով, այլ ստացան **քրոջ, տիրոջ** ձևերը՝ «վարակվելով» **կնոջ** ձևից, որ նույնքան «աննպատակահարմար» էր, որքան որ **քեռ ու տեառն**:

Կարծում ենք՝ ժամանակն է լեզվաքննադատության տիրույթը վերանայել՝ աչքի տակ ունենալով հենց արեղյանական այս հակասությունը: Եթե նրա աշխատություններում առանձնացված չեն լեզվի հասարակական բնույթը հաստատող առանձին պարբերություններ, առանձին բաժիններ, դա չի նշանակում, թե լեզվաբանը այն ժխտում է կամ չի ընդունում: Գուցեև հակառակն է՝ կարող ենք մտածել, որ լեզվական իրականությունների ծագմանը բնախոսական-հոգեբանական մեկնաբանություններ տվող գիտնականը չի ցանկացել իր տեսությունը ծանրաբեռնել հատկապես իր ժամանակի համար այնքա՛ն սովորական և ընդունված գիտական բանաձևումի ավելորդ կրկնաբանություններով, բայց և այնպես կասկածի տակ չի առել ու առանց վերապահության ընդունել է լեզվի պատմահասարակական իրողություն լինելու հանգամանքը: Այս դեպքում գիտականորեն արդարացի չէ խոսվածքի գործունեության առաջացման ու լեզվի փոփոխության մեկնաբանություններում կշեռքի նժարը դեպի անհատի հոգեբանական ունակությունները թեքող լեզվաբանին մեղադրել լեզվի պատմահասարակական կողմը չգիտակցելու, լեզվի ներքին զարգացման օրինաչափություններն անտես առնելու մեջ: Անհատը, իր լեզվի տերը լինելով հանդերձ, նաև հասարակության անդամ է և իր իսկ ծննդյան օրից ավանդական ժառանգորդն է իր մայրենիի (ընտանիքի, դպրոցի միջոցով), ժառանգորդն է հնավանդ իր լեզվի բառ ու բանի, քերականության կաղապարային կմախքի, և նրա դերը լեզվի գործառնության կիրարկմամբ է սահմանափակվում՝ անհատական «զգեստավորմամբ և հանդերձավորմամբ», նրանցից յուրաքանչյուրի աշխարհայացքին, դատողական և հոգեբանական կերտվածքին համապատասխան:

Ընդունում ենք՝ անհատականի և հասարակականի փոխկապվածության հարցը Մ. Արեղյանի լեզվահետազոտական-լեզվաքննական գուգահեռներում ստվերային է մնում, սակայն այս կապը հասկանալու համար պետք է այն ներկայացնել այսպես կոչված կցորդային, լրացուցչության սկզբունքի հաշվառմամբ, այսինքն՝ նրա՝ անհատական լեզվի տեսությանը պետք է գուգակցել լեզվի հասարակական բնույթը մատնանշող դատողությունների քաղվածքը: Արդյո՞ք գիտական լեզվաբանությունից հեռու է արեղյանական այն դատողությունը, որ «անհատական լեզուներ» ասելով հասկանում է նաև արստրակտ, վերացարկված լեզվի (հանրության լեզվի) կոնկրետ, իրական, շոշափելի արտահայտությունը, իսկ հանրության լեզուն համարում է այդ լեզուների ընդհանուրը: Ըստ Մ. Հարությունյանի՝ Արեղյանի մոտ առկա է նաև լեզվի իմացական

ըմբռնումը և ոչ միայն հոգեբանականը, և իր խոսքը հաստատելու համար մեջբերում է Մ. Աբեղյանի «Մի քանի քերականական խնդիրների մասին» անտիպ աշխատությունից հետևյալ հատվածը. «...Կա՞, օբյեկտիվ գոյություն ունի՞ լեզու ընդհանրապես իբրև այդպիսին: Ոչ, դա արստրակցիա է... Կա՞, օբյեկտիվորեն գոյություն ունի՞ հայոց լեզուն, ռուսաց լեզուն և մյուսները, ընդհանրապես իբրև այդպիսիներ: Այդ էլ արստրակցիաներ են, միայն ավելի բովանդակալից, որովհետև ընդհանուր վերացական գաղափարի հետ՝ պարունակում են նաև մասնավորը՝ հայոց կամ ռուսաց լեզվի առանձնահատկությունները: Բայց այդ մասնավորն էլ հայոց լեզուն և այլն, միայն վերացական մոմենտ է, որ առանձին վերցրած չենք գտնիլ ոչ մի տեղ և իրական է, գոյություն ունի եզականի մեջ միայն և ոչ այլապես...: Ուրեմն ո՞րն է կոնկրետ լեզուն: - Դա եզական, անհատական լեզուն է, որ իր մեջ պարունակում է կամ որի մեջ գոյություն ունին և եզականն, անհատականը և մասնավորը – դասակարգայինը, և ավելի բարձր՝ հայկականը, և ավելի ևս բարձր՝ ընդհանուր լեզվականը»⁶:

Կարծում ենք՝ արբեղյանական և աղայանական մոտեցումները լեզվի ծագումնաբանական հիմնահարցի լուծման տարբեր լրացուցիչներ են, տարբեր գումարելիներ՝ ժամանակի տարբեր կետերի լեզվամտածողությանը համապատասխան: Լեզուն փոփոխվում-փոխվում է, բայց ժամանակի մի ծայրում Աբեղյանը (և արբեղյանականները), անտես չառնելով լեզվի զարգացման ներքին օրենքները, լեզվի փոփոխությունը գերազանցապես համարում է (են) անհատների հոգեբանական գործունեության արդյունք, մյուս ծայրում է. Աղայանը (և աղայանականները) դրանք պայմավորվում է (են) լեզվի մեջ գործող օրենքերով՝ հոգեբանական գործոնի մասնակի հաշվառմամբ:

Մեր ժամանակների մեծագույն գիտնականը՝ Գ. Ջահուկյանը, ընդհանրական բանաձևում է տալիս այս հակասությանը: Իր «Լեզվաբանության պատմության» առաջին հատորի 496-րդ էջում նշում է, որ ուրիշ կերպ էլ լինել չէր կարող, քանի որ Աբեղյանի որդեգրած «լեզվաբանական ուղղության գլխավոր արժանիքը հենց լեզվական պրոցեսի պատմական ըմբռնումն» է, լեզուն ու այն հետազոտող գիտությունը հասարակական գիտություն համարելը: Գ. Ջահուկյանը արժևորում է անհատի լեզուն՝ լեզվաբանական մի խիստ զգուշացումով՝ «հասարակության բոլոր անդամների իդաելական նույնությունը կհանգեցնէր լեզվական անշարժության, կբացառեր լեզվի փոփոխությունը, այսինքն՝ լեզուն կդադարեր ստեղծագործական կարողություն ունենալուց, խոսելը կզրկվեր լեզվական առաջադիմության այնպիսի կարևոր գործոնից, ինչպիսին «**խոսելու հաճույքն** է»: «Անհատական լեզու» տերմինակապակցության կողքին «անհատական լեզվական ունեցվածք» տերմինակապակցություն է գործածում և լեզվի փոփոխության արտաքին և ներքին պատճառների մասին խոսելիս գրում է. «Լեզվի

⁶ Մ. Շարությունյան, Մանուկ Աբեղյան: Կյանքն ու գործը, Եր., 1970, էջ494:

տարածական, հասարակական և անհատական տարբերակները պատմական տարբեր պայմաններում ձեռք են բերում տարբեր արժեք և ազդում են լեզվի փոփոխության ընթացքի վրա: Այս կամ այն տարածքի, այս կամ հասարակական խմբավորման, **այս կամ այն անհատի՝ հասարակության մեջ ունեցած դերի և ազդեցության փոփոխության** համեմատ տեղի է ունենում լեզվական համապատասխան փոփոխություն: Անհատական լեզվական ունեցվածքները (անհատական «լեզուները») ևս իրենց ընդհանրությունների ու տարբերությունների ծավալին համապատասխան ստեղծում են լեզվական փոփոխությունների համապատասխան միտումներ, որոնք հանգեցնում են ընդհանուր լեզվական փոփոխությունների, լեզվական արտահայտության ընդհանուր եղանակների, լեզվական սովորությունների և նորմաների փոփոխության»⁷:

Հակասության համահարթման դիտանկյունից ներկայացնենք աբեղյանական տեսակետը անհատական լեզուների, դրանց տարբերակման հիմունքների, անհատի լեզվի և ընդհանրապես լեզվի փոփոխության մասին՝ չմոռանալով աբեղյանական հիմնաշեշտումը՝ **«կարելի է ասել, որ կան միայն անհատական լեզուներ»:**

Աբեղյանի լեզվաքննական գուգահեռներում տրված են նաև անհատների լեզուների տարբերությունների և փոփոխությունների, դրանց միջոցով հանրության լեզվի փոփոխությունների զանազան նախապայմաններ ու պատճառներ, որոնցից են.

1) աշխարհաճանաչողության խորությունը և զգայական աշխարհի վրա ունեցած ազդեցության չափը.

2) մտածողության տիրույթում գաղափարների (պատկերացումների) գերակշռությունը բառապաշարային (լեզվի իմացության) հնարավորությունների համեմատությամբ.

3) հնչյունների, բառերի ու բառաձևերի նյութական, ձևական, ավելին՝ բառերի կապակցության ձևերի նշանակությունների տարբերությունները, այդ նշանակությունների փոփոխությունները.

4) լեզվի մեջ ձևական մեծ խմբերի առկայությունը.

5) նոր լեզվի մեջ հին լեզվի կապակցության ձևերի ու բառաձևերի համաբանությամբ (անալոգիական) կազմությունները.

6) գործառական հիշողությունը (հակառակ ծայրում՝ մոռացության չափը).

7) լեզվական ազդեցությունը և ազդեցության չափը. մի կողմից՝ անհատի վրա շրջապատի ազդեցությունը, մյուս կողմից՝ շրջապատի վրա անհատի ազդեցությունը.

8) խոսողի և լսողի վիճակների նույնությունը (տարբերությունը).

9) նաև՝ Աբեղյանի խոսքով՝ «մեր պարապմունքը» (այսինքն՝ վարժվածությունը՝ հաճախակի կրկնությամբ և այլն).

⁷ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն (նախագրային շրջան), Եր., 1987, էջ 11:

10) ժամանակի գործոնը՝ համեմատաբար ավելի ուշ (կամ վաղուց) ըմբռնելու (իմանալու) առումով և այլն:

Ա. Ընդհանուր առմամբ Մ. Աբեղյանը լեզուն դիտում է անհատական գործադրության մեջ և քննում-բացատրում է այն իբրև անհատի մեջ կատարվող հոգեբանական երևույթների արդյունք, իբրև բազմաթիվ ու զանազան պատկերացումների զուգորդությունների մի ցանց: Ըստ նրա՝ խոսքը կամ նախադասությունը, որ բաղկացած է «հոգեբանական (դատողության) ենթակայից» և «հոգեբանական ստորոգյալից», հոգեբանական դատողության արտահայտությունն է բառերով, իսկ լեզուն այդ առանձին հոգեբանական դատողությունների ամբողջությունն է:

Բ. Տվյալ լեզվով խոսող հանրության անդամները, անգամ եթե միևնույն լեզվական միջավայրին են պատկանում, երբեք ճիշտ ու ճիշտ իրար նման չեն խոսում. տարբեր են առանձին բառերի, բառերի ձևական, հաճախ և կապակցության ձևերի նշանակությունները, տարբեր են և բառափոխության, նաև շարահյուսական ձևերով արտահայտված հարաբերությունները:

Գ. Անհատից անհատ տարբեր են զանազան զգայությունները, դրանց վերարտադրումը կամ նորոգումը, այսինքն՝ մտապատկերներն ու պատկերացումները: Սակայն, ըստ լեզվաբանի, յուրաքանչյուր անհատ դրսից չի կարող ստանալ «լեզվական զուգորդությունների բոլոր խմբերն իրենց բոլոր բազմազան տրամախաչումներով». ամեն մի անհատ շատ բառեր, նույնիսկ կապակցության շատ ձևեր իր կյանքի ընթացքում ուրիշներից չի լսել, չի սովորել, չգիտի և չի իմանում: «Բացի այդ՝ մի մարդ կարող է այս ու այն բառերն ու կապակցության ձևերը լսած չլինել ու չիմանալ, մի ուրիշ մարդ՝ ուրիշները: Չետևաբար և ամեն առանձին անհատի լեզու, քանի որ կերպավորվում ու զարգանում է նայելով իր կրած ազդեցություններին, ավելի կամ պակաս չափով տարբերվում է ուրիշների լեզվից»⁸:

Դ. Մ. Աբեղյանը կարևորում է անհատի մեջ պատկերացումների միացումը, որ հոգեբանության մեջ կոչվում է **պատկերացումների զուգորդություն**, հաճախ նաև՝ **գաղափարների զուգորդություն**: Ընդ որում, պատկերացումների զուգորդությունը պատահաբար չի լինում, այլ կատարվում է կամ նմանությամբ, կամ կցորդությամբ, որոնք հաճախ կարող են փոխնիփոխ հանդես գալ:

Անհատական լեզուների տարբերակման հիմունքներից մեկը լեզվական զուգորդությունների սերտ կամ թույլ լինելն է: Յուրաքանչյուր անհատ միշտ ավելի շատ բառեր ու լեզվական ձևեր է հասկանում, քան ինքը գործածում է խոսելիս: Թույլ զուգորդումների դեպքում, մի կողմից, բոլորովին առանձին հանգամանքներ են հարկավոր («առանձին պարագաներ»), որ դրանք նորից անհատի գիտակցության մեջ գան, և խոսելիս դրանք գործածի: Մյուս կողմից՝ կարող են և այնպիսիները լինել, որ երբեք չվերատադրվեն: Նա գրում է. «Ամեն

⁸ Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 38: (Այսուհետև շարադրանքում կնշվի միայն էջը):

մարդ, ուրեմն, մի ազգի լեզվի բառերի ու կապակցության ձևերի ամբողջությունից այն է միայն գործածում խոսելիս ու գրելիս, ինչ որ ինքը ստացել է դրսից և ինչ որ իր մեջ սերտ զուգորդված է լեզվական նման ձևերի մեջ» (էջ 39):

Ե. Աբեղյանը անտես չի առնում անհատի լեզվի «վերարտադրողական» և «արտադրողական» գործառույթները՝ դրանց հիմքում դնելով բառային և խոսքային զուգորդությունները, որոնք հիմնվում են կա՛մ հնչյունների, կա՛մ նշանակության, կա՛մ միաժամանակ թե՛ հնչյունների և թե՛ նշանակության մասնակի նույնության կամ նմանության վրա: «Մենք խոսելիս ոչ միայն **վերարտադրում ենք**, այլև **արտադրում ենք** (ընդգծումը՝ Չ.Ա.), այսինքն՝ մենք ինքներս ստեղծում ենք բառեր ու բառերի կապակցություններ և ամբողջ խոսքեր, որ առաջ երբեք չենք լսել ուրիշներից: Իսկ որ մենք կարողանում ենք այդ անել, պատճառն այն է, որ ինչպես մեր պատկերացումներն արտաքին աշխարհի մասին, նույնպես և մեր լսած բառերն ու խոսքերը մեր մտքի մեջ առանձնացված չեն մնում, այլ զուգորդվում են միշտ իրար հետ և կազմում մեծ կամ փոքր խմբեր, որոնց նմանությամբ և խոսելիս ստեղծում ենք նոր բառեր ու խոսքեր: Բառերի զուգորդությունները հիմնվում են կա՛մ լոկ հնչյունների, կա՛մ լոկ նշանակության, կա՛մ միաժամանակ թե՛ հնչյունների և թե՛ նշանակության մասնակի նույնության կամ նմանության վրա: Լոկ հնչյունների նմանության վրա հիմնված զուգորդություններով կազմվում են հնչյունների հանգիստություն և հանգ ասածը (կերթան-գութան-թան), որ գործադրվում է բանաստեղծության մեջ իբրև մի դաշնակավոր զարդարանք. դա կարևորություն չունի խոսելու գործունեության համար: Կարևոր են բառերի մյուս երկու տեսակի զուգորդությունները, որոնցով միանում և խմբեր են կազմում բառերը և բառերի կապակցություններն իրենց նշանակության կամ հնչյունների նմանությամբ կամ նույնությամբ» (էջ 24-25):

Զ. Պատկերացումների և բառագործածության համամասնությունը ևս կարևոր գործոն է անհատի լեզվի տիրություն: Առարկայի պատկերացումը, առանձին գործողությունների ու հատկությունների պատկերացումները, վերջիններիս ընդհանրացված ընդհանուր պատկերացումները բարդ են՝ կազմված բազմաթիվ տարրերից: Միանգամայն իրավացի է Մ. Աբեղյանն իր հետևյալ դիտարկմամբ՝ **Ճիշտ մտածողության համար առարկայի ընդհանուր գաղափարը պետք է իր մեջ ամփոփի առարկայի ընդհանուր հատկանիշների ամբողջությունը, որը պետք է նույնը լինի բոլոր մարդկանց համար, բայց այսպիսի գիտական ճշտություն չկա սովորական լեզվի մեջ:** Անհատի լեզուն տարբերակում է նաև այն բանով, որ նրանցից յուրաքանչյուրը, նույն բառը գործածելով, նույն պատկերացումը չի կապում բառի արտաքին կողմի՝ հնչյունների հետ: Անհատը իր պատկերացումների շղթայում ավելի կամ պակաս հարուստ բովանդակություն է կապում լեզվական այդ նույն իրակության հետ: Աբեղյանը գրում է. «Այդ պատճառով առանձին անհատների պատկերացումները նույնիսկ մի հատուկ

առարկայի մասին՝ տարբեր են լինում, նայելով թե այդ առարկայի պատկերացման ո՞ր կողմն ավելի ուժեղ է տպավորված անհատի մտքի մեջ: Հետևաբար և բառերի նշանակությունն առանձին անհատների համար նույնիսկ մի եզակյան առարկայի վերաբերմամբ՝ կատարելապես նույնը չէ, քանի որ երկու տարբեր անհատներ միևնույն առարկայի կատարելապես նույն պատկերացումը չեն կապում բառի արտաքին կողմի – հնչյունների հետ... Այստեղ միևնույն տեսակին պատկանող բոլոր առարկաների ընդհանուր պատկերացումը կազմվում է ոչ թե կատարյալ ճշտությամբ նրանց ընդհանուր էական հատկանիշների ընդհանրացումով, այլ նույն տեսակի մի քանի առարկաների, երբեմն նույնիսկ մի հատ առարկայի մի քանի այնպիսի հատկանիշներն առնելով, որոնք որևէ պատճառով ավելի սերտ են գուգորդված մեր մտքի մեջ կա՛մ այն պատճառով, որ ավելի ուժեղ են ազդած մեր լեզվի վրա, կա՛մ ավելի հաճախ են կրկնվել մեր մեջ մեր պարապմունքի պատճառով, կա՛մ մենք ավելի ուշ ենք ըմբռնել այդ հատկանիշները: Ուստի և երբ մենք խոսում ենք մի տեսակի առարկայի մասին ընդհանրապես, թեպետև նույն բառն ենք գործածում, ինչ որ ուրիշները, բայց դրա հետ կատարելապես նույն ընդհանուր պատկերացումը չենք կապում, ինչ որ ուրիշները» (էջ 40-41): Մ. Աբեղյանն իր միտքը բացատրում է «**ուղտ**» բառի նմուշ-օրինակով:

Է. Լեզվաբանության պարականոն սահմանումը՝ լեզվի փոփոխության և զարգացման մասին, աբեղյանական հիմնարար եզրակացություն է դառնում, թեպետև գիտնականի խոսքն առավելապես անհատի լեզվի փոփոխության մասին է:

Անհատի լեզվի փոփոխությամբ ընդհանուր լեզվի աստիճանական զարգացմանն անդրադառնալիս Մ. Աբեղյանը առանձնացնում է 3 գործոններ, որոնց հիմքում կրկին ու կրկին դրվում է անհատի լեզուն՝ **ա)** համաբանությունը, **բ)** լեզուների փոխազդեցությունը, **գ)** անհատական լեզվի փոփոխությունը: Վերջին դեպքում Մ. Աբեղյանը նշում է 2 նախապայման՝ **1.** նպատակահարմարությունը. անհատի բերած փոփոխությունը շուտ և հեշտությամբ կարող է ընդհանրանալ այնքանով, որքանով որ այն նպատակահարմար է խոսողների համար. ավել կամ պակաս նպատակահարմարությամբ է որոշվում նրանց պահպանությունը կամ կորուստը լեզվի մեջ. **2.** լեզվական նորիմաստություններ և նորաձևություններ հորինող անհատի ազդեցության աստիճանն ու չափը (մասշտաբը):

Լեզվի սովորական գործունեության ընթացքում անհատի լեզուն փոխվում է, այսինքն՝ անհատը **գիտակցաբար** կամ **անգիտակցաբար, կամա** թե **ակամա**, ինչպես ասում են, **վայրկյանի կարիքից դրդված**, փոփոխություն է մտցնում իր լեզվի մեջ: Անշուշտ, Մ. Աբեղյանը կարևորում է անհատների գիտակցաբար մտցրած փոփոխությունները. մասնագետ անհատները ոչ թե ստեղծագործում, այլ իրենց քերականություններով և բառարաններով շարունակաբար գլխավոր-

րապես ճշտում ու կանոնավորում են «կիրառական տատանում» ունեցող լեզվական իրակությունները, գիտությունների և արվեստների տերմինաբանություն են ստեղծում, բառապաշարի ու դարձվածքների համակարգում են կատարում: Կարևորում է և առանձին անհատների, հատկապես բանաստեղծների բառակերտական ու դարձվածակերտական «ստեղծագործությունը», որ ընդհանրանում են լեզվի մեջ: Այս տեսակ փոփոխությունը, սակայն, գիտնականը չնչին և աննշան է համարում լեզվի այն դանդաղ, ակամա և անգիտակից փոփոխության դիմաց, որին շարունակ ենթակա են լեզվի բոլոր իրակությունները: Նա գրում է. «Այս փոփոխության իսկական պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց եթե լեզվի սովորական գործունեությունը, որով սովորում և գործածում ենք լեզուն: **Այստեղ արդեն չկա դիտարկված ներգործություն լեզվի վրա, որևէ ուրիշ նպատակ, բացի վայրկյանի կարիքից, որ է ցանկություններն ու մտքերը հասկանալի դարձնել ուրիշին** (ընդգծումը՝ Չ. Ա.): Լեզվի այս սովորական կիրառության, սովորական կենդանի խոսվածքի ժամանակ ահա ծագում են լեզվական նոր ձևերը, և ինչպես օրգանական բնության զարգացման մեջ, նույնպես և լեզվի զարգացման մեջ ծագած նոր լեզվական իրակությունների ավելի կամ պակաս նպատակահարմարությամբ որոշվում է նրանց պահպանությունը լեզվի մեջ կամ կորուստը: Ուստի լեզվի զարգացումն, այսինքն նրա կրած փոփոխություններն ըմբռնելու համար՝ պետք է ամենից առաջ տեսնել, թե ինչպես ենք սովորում խոսել, և ինչպես է ընթանում խոսվածքի գործունեությունն ընդհանրապես» (էջ 13):

Անհատի լեզվի ազդեցությունը լեզվի տարբեր մակարդակներում նույնական չէ: Նա ակտիվ է հնչական-արտասանական, շեշտադրական-առոգանական, բառական-բառակազմական, իմաստաբանական, կապակցական ձևերի լեզվաշերտերում: **Արմատաստեղծման գործում** անհատի դերը զրոյացվում է. այստեղ անհատն անելիք չունի, քանի որ լեզվի մեջ նոր արմատներ այլևս չեն ստեղծվում, բացի նմանաձայնության կամ բնաձայնության արմատներից: Հատկապես քերականության մեջ անհատի ստեղծագործումն ու կամքն արժեք չունեն. ինչպես ասում են՝ «Քերականությունն անգամ արքաներին է հրամայում»: Գիտնականը ընդգծում է՝ լեզվաբանական գրականության մեջ չկան քերականական իմաստների, քերականական ձևերի անհատական ծագման, հատկապես ձևաբանական նորմի՝ անհատի կամքով կատարված փոփոխություններ՝ չմոռանալով մեկ անգամ ևս շեշտել՝ **չնայած որ այս դեպքում էլ համակարգային փոփոխությունը սկսվում է մի ինչ-որ անհատից, նրա գիտակցված կամ չգիտակցված նորամուծություններից:**

Իսկ ինչպե՞ս է կատարվում փոփոխությունը, ինչպե՞ս է ընդհանրանում նորը... Աբեղյանը բացատրում է .

1) Մի դեպքում «նոր կազմությունը մի անհատից անցնելով ուրիշներին՝ ընդհանրանում է, երբ անզգալի է մնում թե՛ այդ կազմությունը գործածողի և

թե՛ լսողների համար: Եվ միշտ էլ անզգալի է մնում այդ և առանց արգելքի ընդունվում լսողներից, երբ խոսողն ու լսողները չեն սովորել, չգիտեն նոր կազմության համապատասխան հին ձևը, և երբ ստեղծվում է մի այնպիսի բառ, բառաձև կամ կապակցության ձև, որի համապատասխան արտահայտություն չկա լեզվի մեջ: Այդպիսի դեպքում նոր կազմությունները, լեզվի մեջ արդեն գոյություն ունեցող ձևական մեծ խմբերի վրա հիմնված, սխալ չեն համարվում և մնալով խոսողի կամ լսողի ու լսողների մտքի մեջ՝ կարող են նույնիսկ, եթե կարիք կա այդ արտահայտության համար, կրկնվել իբրև մի քանի անգամ արդեն գործածածի կամ լսածի վերատաղություն և մինչև անգամ ընդհանրանալ» (էջ 44):

2) Մյուս դեպքում «զգալի է» նոր կազմությունը. «Նոր կազմության ձևը մի անհատից սկսվելով՝ սկզբում ընդունվում է, հարկավ, մի շատ նեղ շրջանում, բայց հետզհետե շատերը լսելով այդ՝ ուրացնում են, նամանավանդ երբ սրանք էլ գտնվում են նույն լեզվական վիճակի մեջ: Նոր սերունդը, որի համար հին ու նոր չկա, - քանի որ նա ամեն ինչ նոր է սովորում, - միակերպ ընդունում է թե՛ հինը և թե՛ նորը և երկուսն էլ անխտիր գործածում: Երբ նոր սերնդից բազմաթիվ անհատների մեջ լեզվի զարգացումն այն ուղղությամբ է ընթանում, որ ավելի նոր ձևերն են գործածվում, այն ժամանակ հին ձևը հետզհետե մնում է միայն հին սերնդի մեջ, որի հետ և վերջապես մեռնում է՝ բոլորովին մոռացության տրվելով: Այսպիսով նոր կազմությունը, որ սկսվելով մի անհատից՝ սկզբում անսովոր և նույնիսկ սխալ է համարվում, դառնում է կիրառության սովորական և «ուղիղ» ձև, որով և լեզուն փոխվում է: Բազմաթիվ այսպիսի փոփոխությունների հետևանքը լինում է արդեն լեզվի ընդհանուր փոփոխությունը, որը, սակայն, տեղի է ունենում դարերի ընթացքում շատ դանդաղ և անզգալի» (էջ 46):

3) Նոր կազմության ձևերը, անհատից սկսվելով, կարող են ընդհանրանալ նաև այն ժամանակ, երբ լեզվի մեջ կան համապատասխան նշանակությամբ հին ձևեր, որոնք, սակայն, զուգորդության մեծ խմբերի մեջ չեն մտնում և ուրիշ ձևերի հետ սերտորեն կապված չեն և հաճախ չեն կրկնվում: Արեղյանը բերում է միայն նշանակությամբ զուգորդվող, հնչյուններով չզուգորդվող **«ուտեմ-կերա»** եղանակաժամանակային հակադրությունը՝ կանոնավոր «ուտեցի» ձևի կողքին, որը, սակայն, չի տարածվում (տե՛ս էջ 44): Այս դեպքում Արեղյանը անուղղակիորեն մատնանշում է լեզվում անկանոնությունների՝ կանոնական դառնալու ուղիներից մեկը՝ նշանակության և հնչյունների զուգորդության հիմքի վրա զուգորդական մեծ խմբերի մեջ մտնելը:

4) Բառի ոչ թե՛ իր սովորական, այլ մի նորիմաստ պատահական նշանակությամբ գործածելու հետևանքով (մեծ մասամբ՝ անգիտակցաբար): «Այսպիսի կիրառություններն ամենամեծ մասով վայրկենաբար գործածվելով՝ անցնում մոռացվում են: Բայց լինում է նաև, որ միննույն բառը միննույն պատահական նշանա-

կուրթյամբ գործածում ենք և երկրորդ ու երրորդ անգամ. այսպիսի դեպքերում պատահական նշանակությունը կրկնվելով գուգորդվում է բառի հնչյունական կողմի հետ, և այնուհետև ներգործում է նաև նախորդ գործածության հիշողությունը, և մենք շարունակում ենք բառը պատահական նշանակությամբ գործածել ոչ թե արտադրելով, այլ հինը վերարտադրելով: Եվ որովհետև անհատն ազդում է իր շրջապատողների լեզվական գուգորդությունների վրա, նրանք էլ, երբ հասկանում են մեկ ուրիշի պատահական նշանակությամբ գործածությունը, ընդունում են այդ, մանավանդ եթե իրենք էլ նույն վիճակի մեջ են գտնվում, այսինքն՝ կարիք են զգում իրենց պատկերացումն արտահայտելու և ուրիշ հարմար բառ չեն գտնում, քան իրենց լսածը: Բառերի այսպիսի նորինաստ պատահական գործածությունները սկզբում սովորաբար խորթ են թվում և շատ անգամ դրանք էլ կարճատև ապրելով մի փոքր շրջանում՝ մոռացվում են. բայց երբեմն հետզհետե տարածվելով՝ ընդհանրանում են և նույնիսկ սովորական դառնում» (էջ 47):

Մ. Աբեղյանը չի մոռանում և պատճառաբանում է նաև իմաստափոխության այն տեսակը, երբ բառերը պատահական նշանակությամբ են գործածվում, ժամանակակից տերմինաբանությամբ՝ **դիպլաձայնորեն: Բառամթերանոցում առանձին բառ չունենալու կամ այդ պահին չմտաբերելու, չհիշելու և նման** այսպիսի դեպքերում խոսողն իր պատկերացումները հաղորդում է ուրիշներին իր իմացած կամ նույն բոլորին իր հիշած ըստ կարելվույն հարմար բառով՝ իր գաղափարի բովանդակության մի մասը, աչքի ընկնող մի հատկանիշ, էական կողմը արտահայտող կամ թե իր արտահայտելի գաղափարի հետ որևէ մտտառնչություն ունեցող:

Աբեղյանը անհատի լեզվի ազդեցությամբ՝ լեզվի փոփոխություն առաջացնող ընդհանուր ձևերի կողքին նշում է նաև մասնակի ազդեցությունները, այսինքն՝ երբ նոր կազմությունը, ընդհանրանալով, պահում է հին ձևականության միայն մի կողմը, և բերում է հին լեզվի «ունիմ-կալայ» բայը, որի համար անալոգիական նոր կազմությամբ առաջ է եկել «ունեցա» ձևը, որ և գործածվում է «ունենալ» նշանակությամբ, իսկ հին կատարյալը՝ «կալայ», մնացել է և կա բարբառներում «բոնեցի» նշանակությամբ:

Աբեղյանը անտես չի առնում նաև անհատի լեզվում գուգաձևությունների, իր իսկ արտահայտությամբ՝ **«կրկին ձևերի»** առկայության խնդիրը: Եթե նոր ձևերը, երբ նրանց համապատասխան հին ձևերը չկան լեզվի մեջ, հեշտությամբ ընդունվում և տարածվում են, բայց երբ նոր ձևի համապատասխան հին ձևը կա, նոր ձևը, ինչպես և նոր արտասանությունը (որի համապատասխան հին արտասանություն միշտ կա), միանգամից չի ընդունվում և տարածվում: Սկզբում հինն ու նորը սովորաբար խառը գործածվում են նույնիսկ միևնույն անհատի «բերանին», կամ ոմանք պահում են հին ձևը, ուրիշները նորն են ընդունում: Բայց երբ այդպես տարբեր ձևերով խոսող մարդիկ անընդհատ հարաբերության մեջ են լինում, վերջիվերջո «մի հարթում» է տեղի ունենում, և հին ու նոր ձևերից մեկն ու մեկը, երկար մրցությունից հետո իշխում է, իսկ մյուսը մեռնում է: Աբեղյանը

բերում է «հուն» բառի նշանակության փոփոխությունը (տե՛ս էջ 45-46):

Իսկ ինչպե՞ս է լինում այդ «**մի հարթումը**» (միահարթումը): Ըստ լեզվաբանի՝ չպետք է կարծել, թե այսպիսի կրկին ձևերից նորը պետք է միշտ իշխի, այլ, ընդհակառակը, սովորաբար հինն է իշխում, իսկ նորը միաժամանակ մի փոքր շրջանում տարածվելուց հետո մեռնում է՝ տեղի տալով հինին, և սա աննկատ, անզգալի է մնում ընդհանրապես: Բայց եթե նոր կազմությունների «իշխումն ենք տեսնում», դա նշանակում է, որ նոր կազմություններում փոխվում է լեզվի կիրառությունը, և այդ փոփոխությունը զգալի է լինում մեզ համար: Այս դեպքում իր խոսքը հաստատելու համար Աբեղյանը կողք կողքի է դնում պատճառական բայերի հին ու նոր և նորագույն ձևերը (**զարմացուցի-զարմացրի-զարմացրեցի...**), կրավորական կրկին ձևերը (**մտցնվել-մտցվել, հեռացնվել-հեռացվել...**): Ավելին, Աբեղյան գիտնական-անհատը նշում է նաև զուգաձևություններից մի քանիսի ճակատագիրը՝ զարգացման միտումը. «Այսպես օրինակ՝ մեր հին գրական լեզվի և արևելյան բարբառների մեջ արդեն մոռացության է տրված հին «զարմացուցի» ձևը և իշխում է նոր «զարմացրի» ձևը: Բայց մեր խոսակցական լեզվի մեջ կա մի համեմատաբար ավելի ևս նոր կազմություն՝ «զարմացրեցի», որ հաճախ անխտիր գործ են ածում «զարմացրի» ձևի հետ միասին, չպետք է կարծել, թե անպատճառ այս նորագույն ձևը կիշխի, հավանորեն գրական լեզվի մեջ կշարունակի մնալ հին «զարմացրի» ձևը, որ ավելի կարճ է» (էջ 45): Կրավորականի զուգահեռ ձևերի համար նշում է, որ մի քառասուն տարի առաջ (իր ժամանակի համեմատությամբ) գործածում էին ավելի շատ դրանց առաջին ձևերը, իսկ այժմ ավելի աշխույժ են երկրորդ ձևերը, որոնք և հավանորեն պիտի իշխեն:

Մ. Աբեղյանը անուղղակի անդրադառնում է նաև անհատների **լեզվական ճաշակի** տարբերությանը՝ նշելով, որ հատկապես անհատների կողմից վերացական նշանակությամբ, մանավանդ զգացմունք և բարոյական հատկություններ ցույց տվող բառերի նշանակությունները ևս առանձնակի են:

Անհատի լեզվի ազդեցությամբ լեզվի փոփոխությունը Աբեղյանը աղերսակցում է գրագիտության, կրթվածության և քաղաքակրթվածության, խոսքիմշակութային արժեհամակարգի յուրացման սանդղակային ցուցիչներին: Եթե անհատը աղքատ է բառերի պաշարով, ուրեմն և ավելի տրամադիր է բառերը պատահական նշանակություններով գործածելու և ուրիշների գործածած պատահական նշանակությունները յուրացնելու: Եթե անհատը չի տիրապետում իր լեզվի կանոնական գործածությանը, լեզվի կանոնահամակարգի իմացության մեջ թերանում է, կիսատ-պռատություն դրսևորում, հետևաբար և աղճատում է լեզուն, մեղանչում լեզվի մաքրության, անաղարտության դեմ: Ակնարկներ կան անզամ գրագիտությամբ, մայրենիի իմացությամբ պայմանավորված դժվարությունների վերաբերյալ: Այսպես՝ Աբեղյանն ուղղագրության մեջ մտցված փոփոխությունների մասին խոսելիս մատնանշում է, որ հատկապես «գրագետ» անհատները դժվարությամբ են տանում դրանք, և պատճառաբանում է. նրանք, բացի բառերի հնչյունների լսողական և խոսքի գործարանի

մկանային շարժման պատկերացումներից, դրանց հետ զուգորդված ունեն նաև ամեն մի բառի տառերի գրության գորեղ տեսողական պատկերացումներ, այլև մկանային պատկերացումներ ձեռքի շարժումների, որ անհրաժեշտ են գրելիս (տե՛ս էջ 19):

Անհատի լեզվի հարստության մասին խոսելիս Մ. Աբեղյանը չափավորում է լեզվական հարստության չափը խորիմաստ բացատրությամբ. ինչքան էլ հարուստ լինի անհատի լեզուն, երբեք չի կարելի ասել, թե նա ամեն բան գիտի լեզվից, և եթե շատ բան գիտի, իր գիտեցածի մի մասն անպայման թույլ է: Ըստ որում՝ որպես լեզվի հարստության նախապայման՝ առանձնացնում է **կրկնության** դերը: Նոր բառերն ու դարձվածքները կամ բառերի նոր նշանակությունները, շարահյուսական նոր ձևերը, լեզվի մեջ եղած հին բառերն ու կապակցության ձևերը կրկնվելով են նորոգվում, զորանում ու ավելի գործուն դառնում: Եվ ընդհակառակը, շատ բան էլ, որ կրկնվելով չի նորոգվում մտքի մեջ, կա՛մ հետզհետե թուլանում է և դժվարությամբ է վերարտադրվում, կա՛մ բոլորովին մոռացվում է:

Ընդգծելով, որ մինչև մահն էլ մարդը երբեք չի դադարում լեզու սովորելուց (ինչպես ասվում է՝ «Մարդու կյանքն էլ մի մեծ Խոսք է»), լեզվի փոփոխության հարցում կարևորում է **տարիքային գործոնը (անչափահաս անհատ և չափահաս անհատ հակադրությամբ)**. այդ «ուսումը» մանկության ժամանակ ավելի արագ ու մեծ չափով է տեղի ունենում, քան չափահասության ժամանակ:

Անհատի լեզուն ի՞նչ հանգամանքներում է փոխվում: Աբեղյանը մե՛կ առ մե՛կ նշում է դրանք.

ա) անհատի լեզուն փոխվում է ուրիշ անհատների խոսքի ազդեցությամբ.

բ) միևնույն անհատի համար բառը նույնն է մնում, բառական պատկերացումները ընդարձակվում են նոր բան սովորելով.

գ) նույն բառի բառական պատկերացումները նեղանում են՝ հին իմացածը մոռանալով.

դ) ինքնաբերաբար: Խոսքի գործառության տիրույթում մարդը ոչ միայն վերարտադրում է իր սովորած-իմացած լեզվական իրակությունները, այլև համաբանության օրենքի ուժով արտադրում է այնպիսի ձևեր, որ ինքը չի սովորել, բայց լեզվի մեջ կան, և կամ որոնք ոչ միայն դրսից չեն մտել իր գիտակցության մեջ, այլև երբեք գոյություն չեն ունեցել: Մ. Աբեղյանը գրում է. «Այս անալոգիական ստեղծագործությունն ընթանում է 2 ուղղությամբ: 1. Առնում են լեզվի մեջ եղած բառերը, ինչպես «պաստառ» կամ նույնիսկ լեզվի մեջ նոր մտած մի օտարազգի բառ, ինչպես՝ «վաքս», «մագուլթ», և դրանցից կազմում են՝ «պաստառել», «վաքսել», «մագուլթել» և կանոնավորապես խոնարհում բոլոր ձևերով՝ լեզվի մեջ գոյություն ունեցող «թղթել», «եղել», «ձիթել» և նման բառերի անալոգիայով: ... 2. Հաճախ առաջ են գալիս և այնպիսի նոր անալոգիական կազմություններ, որոնց համապատասխան նշանակությամբ սովորական ձևեր կան լեզվի մեջ:

Այսպես, օրինակ՝ երեխաները և լեզուն նոր սովորողները, որոնց գիտակցության մեջ դեռ թույլ է «ուտեն-կերա» բառերի գուգորդությունը (որ միայն նշանակության վրա է հիմնված), նոր կազմում են «ուտեցի» ձևը: Գործածողն իհարկե չի նկատում, որ այս ձևը սովորական կիրառությանը համապատասխան չէ, քանի որ նա «ուտեն-ուտեցի» ձևը կազմում է «կտրեն-կտրեցի» մեծ խմբի անալոգիայով: Այդ սխալն, անշուշտ, երկար չի տևում, որովհետև «ուտեն-կերա» ձևը շատ գործածական լինելով՝ ուրիշներից շարունակ լսելով՝ յուրացնում են երեխաները» (էջ 42-43):

Անհատը սխալվում է. հնչյունների սովորական արտասանության համեմատությամբ սխալ կամ թերի արտաբերություն և շեշտադրում, բառի բովանդակության հավելում կամ պակասեցում, նոր ձևով հոլովում ու խոնարհում, շարահյուսական կապակցության նոր ձև, կանոնականի անկանոնականացում և հակառակը՝ անկանոնության կանոնիկացում և այլն: Եվ Մ. Աբեղյանը ուշադրություն է դարձնում նաև արտաքուստ ոչ այնքան կարևոր թվացող հետևյալ հարցին՝ ինչպե՞ս է սխալվում, շեղվում անհատը, և այդ սխալն ի՞նչ ուղղություններով է ձգվում, տարածվում, «կրկին ձևեր» առաջացնում, միտումների վերածվում, կամ՝ ճշտվում, ուղղվում և կամ՝ մերժվում, արգելակվում. այսինքն՝ անդրադառնում է անհատի սխալների «ճակատագրին»: Այսպես՝

ա) շատ անգամ անհատն ինքն է ուղղում իրեն՝ զգալով-նկատելով, որ դրանք համապատասխան չեն արդեն գոյություն ունեցող և իր սովորած հին ձևերին.

բ) անհատը չի նկատում իր սխալը, բայց նկատում են ուրիշները, և նա գլխի է ընկնում, որ սովորական ձևով չի խոսել.

գ) պատահում է թե՛ ինքը, թե՛ ուրիշները չեն նկատում սխալը, և այն արտաբերելուց հետո «անցնում-գնում է».

դ) բայց պատահում է նաև, որ այդպիսիները, աննկատելի մնալով թե՛ խոսողի և թե՛ լսողների համար, հարատևում են իբրև մի անհատի լեզվական սխալներ, որոնք կա՛մ անհատի հետ մեռնում են, կա՛մ երբեմն նաև անհատից անցնում են իր շրջապատին, նրանց մեջ էլ մնում են և նույնիսկ նրանցից անցնում հաջորդ սերնդին՝ լեզվի փոփոխության նոր սկզբնակետ դառնալով:

Մ. Աբեղյանը չի մոռանում նաև կանոնախախտող, սխալվող անհատին: Հիմնականում ովքե՞ր են այսպիսի անհատներ: Աբեղյանը պատասխանում է. մի կողմից՝ մանուկները-երեխաները. նրանք շատ բառեր չգիտեն, բառերի շատ նշանակություններ չգիտեն, չգիտեն տարբերություններ դնել բառերի պատահական ու սովորական նշանակությունների միջև, անսովորը սովորական են համարում, հեշտությամբ ընդհանրացնում են դրանք, հեշտությամբ յուրացնում են մեծերից լսած պատահական նշանակությունները, սխալ ձևերը, բայց աստիճանական ուսուցմամբ ուղղում են դրանք: Լեզվաբանը հետաքրքիր օրինակ է բերում՝ **շատ բաց գույնի թեյ** նշանակությամբ երեխան գործածում է **«թեյը ցերեկ է»** արտահայտությունը: Մյուս կողմից՝ չափահաս, բայց

կիսագրագետ և անուս, ինքնավերահսկողության թույլ գործակցով անհատների լեզվում են գերակշռում անճշտություններն ու անկանոնությունները, թերիմացությամբ պայմանավորված թերըմբռնումներն ու լեզվագործածության սխալները, «լեզվական վթարները», և այս դեպքում, երեխաների համեմատությամբ, անցնելիք ճանապարհը, այն էլ ցանկության դեպքում, շատ դժվար է...

Անչափելի ժամանակի ցանկացած չափելի հատվածում յուրաքանչյուր հայ լեզվակիր պետք է տիրապետի գրական հայերենին: Այս պայմանով Մ. Աբեղյանն անուղղակիորեն նշում է գրական լեզվի՝ անհատների լեզուները միացնելու-միասնականացնելու գործառույթը: Մյուս կողմից՝ գրական լեզուն կենդանի խոսակցական լեզու է, բնականաբար՝ ենթակա գիտակցական և անգիտակցական այն ազդեցություններին, որ բերում է խոսող, վերարտադրող և արտադրող անհատը, նաև՝ լսող-հաղորդակցվող-վերծանող անհատը՝ լինի գրական լեզվին (արևմտահայերենին, արևելահայերենին) կատարելապես տիրապետող թե՛ բարբառակիր անհատ, երկլեզվակիր թե՛ եռլեզվակիր... անհատ, գիտնական թե՛ բանաստեղծ անհատ, լինի գրագետ թե՛ կիսագրագետ-անգրագետ անհատ և այլն: Եվ սրանցից յուրաքանչյուրի լեզուն իր ծավալուն կամ ոչ ծավալուն կամ հպանցիկ ու ստվերային բնութագիրն ունի արեղյանական լեզվաքննության գուգահեռներում:

Բարբառակիր անհատի լեզու: Ամեն անհատ իր հետ բերում է հարազատ բարբառի «ոգին», իր բարբառի բույրն ու համը, իր բարբառով էլ՝ «ժողովրդականության դրոշմը»: Առավել հետաքրքրական է Աբեղյանի կողմից բարբառների և անհատների լեզվի միջև համեմատությունը. «...Խոսվածքի սովորական գործունեության հետևանքով կան միայն անհատական լեզուներ, որ կարելի է համարել առանձին-առանձին բարբառներ տարրական ձևով» (էջ 51): Ընդ որում՝ այս համեմատությունը ձգվում է մինչև ցեղակից լեզուներ՝ գնալով-հասնելով նախալեզվի գոյության իրական փաստին, որի ծագումնաբանական հիմքում անուղղակիորեն կրկին անհատների լեզուն է դրվում:

Օտարալեզու հայ անհատի և օտար լեզուներ իմացող անհատի լեզու: Ամեն մի լեզվական հանրություն մեկուսացած չէ լեզվական այլ հանրություններից: Լեզվի փոփոխության գործոններից մեկը այլ լեզուների ազդեցությունն է, և նորից արեղյանական անխախտ տրամաբանական օրինաչափությամբ՝ մեծ փոփոխությունը սկսվում է անհատից, ա՛յն անհատից, ով խոսում է թե՛ իր ազգային լեզվով և թե՛ մի ուրիշ լեզվով (կամ լեզուներով), կամ ով չի խոսում, բայց հասկանում է մի ուրիշ լեզու: Մա սովորաբար անգիտակցաբար է լինում, սակայն լինում է նաև գիտակցաբար (հատկապես տերմինակազմության ժամանակ՝ գիտնական անհատների կողմից): Օտար լեզվի ազդեցությունը միայն փոխառյալ բառերի ու բառաձևերի, ձևությունների, կապակցության ձևերի ներմուծմամբ (հարկի կամ անհարկի) չի սահմանափակվում: Երբեմն անհատն իր

բնիկ բառին օտարամուտ նոր իմաստ է վերագրում և մայրենի բառը գործածում է մի նոր՝ հավելյալ նշանակությամբ: Օտար լեզուներից ճկունորեն և գիտակցաբար օգտվելու լեզվագործածական կարողությունը հարստացնում է անհատի լեզուն: Հակառակ ծայրում օտարաբան լեզվագործածությունը ազդում է հայ անհատի լեզվամտածողության վրա, երբեմն աղճատում է մայրենին: Ավելին՝ լեզվաշխարհի մի անխախտ օրենքն է կրկին բանաձևում Աբեղյանը. «**Երբ չափազանց մեծ է լինում մի լեզվի ազդեցությունը մի ուրիշ լեզվի վրա, վերջինս նույնիսկ կորստյան է մատնվում**»՝ եզրակացության իրավունքը մեզ թողնելով. **իր հայրենիքում ապրող հայ անհատի մայրենին հոգածության կարիքն ունի, և լեզվապաշտպանության և լեզվապահպանության այս կարիքը առանձնապես սրվում է, երբ հայ լեզվակիրը օտարի հայրենիքում է...**

Անհատի կողմից այլ լեզու գործածելու նախապայմանները տարբեր են: Աբեղյանը թվում է դրանցից մի քանիսը՝ **ա.** անհատը բարձր է գնահատում օտար լեզուն. **բ.** կրթված լինելու հատկանիշ է համարում, նաև «պարծանք է կարծում» ուրիշ լեզվով խոսելը. **գ.** իր ազգային լեզվում դրսեկ նոր գաղափարներին, մշակույթի նոր ձևերին, նոր արվեստներին, նոր առարկաներին համապատասխան բառեր, ազգային լեզվի համարժեքներ չլինելու պատճառով կամ թե դրանց լինելու դեպքում դրանց համարժեքային իմաստը կասկածի տակ առնելու. խոսողին թվում է, թե դրանք լիարժեքորեն չեն արտահայտում ա՛յն, ինչ օտար լեզվինը. **դ.** բույսի կարիքին բավարարություն տալու համար օտար բառեր և կապակցության ձևեր է գործածում՝ ազգային լեզվի բառերն ու կապակցության ձևերը կա՛մ չիմանալու, կա՛մ չհիշելու՝ այդ պահին չմտաբերելու պատճառով:

Բանաստեղծ անհատի լեզու: Աբեղյանը չէր կարող չխոսել բանաստեղծ անհատի մասին: Բանաստեղծների ազդեցության շրջանակն ավելի ընդարձակ է, ուստի և նրանց գործածած պատահական և անկանոն նշանակությունները ավելի են տարածվում ու սովորական դառնում: Այս լեզվի առանձնահատկությունները նա առավելապես ցուցանում է գրականության զուգահեռականներում, հատկապես քնարական բանահյուսության ընդերքը պեղելիս առավել չափով ժողովրդական քնարերգուի, սաղասացի դերն է շեշտում: Այդ նրանք են, որ ազատորեն օգտվում են այլևայլ երգերի տներից ու տողերից, ինչպես մի հասարակաց պատրաստի մթերանոցից, բայց և իրենցն են ավելացնում և նոր մշակությամբ վերաստեղծում են փոփոխակներ՝ բառերի, բառաձևերի, կապակցության ձևերի և նրանց նշանակությունների փոփոխությամբ, նկարագրության ընդարձակմամբ, բառի ու հանգի, երբեմն նաև գաղափարների մեքենայական զուգորդությամբ, կրկնությամբ, նաև՝ բառերի աղճատումով, հետևառաջությամբ և փոխանակությամբ, առանց իմաստի փոփոխության՝ մեկերկու տողերի կամ տների պակասությամբ. այդ դեպքում առաջանում են ոչ միայն բովանդակային փոփոխակներ, այլև լեզվաոճական փոփոխակներ⁹:

⁹ Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Բ (Հայ քնարական բանահյուսություն), Եր., 1967, էջ 102-108:

Ի ամփոփումս՝ Մ. Աբեղյանն ի նքն էլ ի՛ր լեզվով, ի՛ր «բանի՛վ և գրչի՛վ» մեր լեզվի պատմության մեջ եղավ և կմնա իսկապես ստեղծագործող քերական Ան-հատ:

ЗАРИК АГАДЖАНЫАН – Язык личности в параллелях языковой стандартизации Абегяна. – М. Абегян – приверженец школы личностной грамматики. По его мнению, законы языка подобны законам природы и общества. Они меняются, и именно человек осуществляет эти изменения. Каждый индивид, движимый требованием времени, в той или иной степени меняет язык, что может привести к изменению нормативной системы языка. Известный арменовед рассматривает язык отдельно взятого человека как конкретное выражение абстрактного языка. Теория отдельных языков М. Абегяна напрямую связана с проблемами современного общего языкознания, такими как происхождение языка, восстановление праязыка, возникновение родственных языков.

Великий лингвист связывает изменение языка с образованием человека, его знанием мира, языковым образованием, языковым вкусом, культурными ценностями.

М. Абегян также является выдающейся личностью армянского народа, как лингвист, как ученый, как педагог и просветитель, а также литературный критик. Он по праву является «гигантом армянского языкознания».

Ключевые слова: норма, регулирование, нормализация, языковое правило, язык индивида, язык личности, изменение языка, изменение нормы

ZARIK AGHAJANYAN – The Language of the Individual in the Paralles of Abeghyan’s Language Standardization . – M. Abeghyan is a member of the *individual* grammar school. According to him, the rules of language are similar to the laws of nature and society. It changes, and the individual makes those changes. Every individual, motivated by the requirement of the time, changes the language, which can lead to the change of the normative system of the language. The famous specialist in the field of Armenian Studies considers the language of an individual person as a definite expression of an abstract language. M. Abeghyan’s theory of individual languages is directly related to the problems of modern general linguistics, such as the origin of language, the development of the proto-language, the emergence of related languages.

The great linguist connects the change of language with an individual’s education, his knowledge of the word, language education, language taste, cultural values.

M. Abeghyan is also an outstanding personality of the Armenian people, as a linguist, as a scientist, as a teacher and pedagogue, as a literary critic. He is rightly “The giant of Armenian linguistics”.

Key words: norm, regulation, standardization, linguistic rules, language of the individual, language change, norm change